

Lidija Miškeljin¹
Univerzitet u Beogradu,
Filozofski fakultet,
Odeljenje za pedagogiju i andragogiju
Dragana Purešević²
Univerzitet u Beogradu,
Filozofski fakultet,
Odeljenje za pedagogiju i andragogiju

Pregledni članak
UDK 341.215.2:373.2(497.11)
37.013/.014:373.2(497.11)
Primljen: 15.12.2023.
Prihvaćen: 31.7.2024.

DOI: <https://doi.org/10.2298/SOC2403451M>

„POTREBNO JE CELO SELO...“ – OBLIKOVANJE PREDŠKOLSKOG VASPITANJA I OBRAZOVANJA U SRBIJI KROZ PRISTUPE MEĐUNARODNIH ORGANIZACIJA³

“It takes a whole village...” – Shaping early childhood education and care in Serbia through the approaches of international organisations

APSTRAKT: Predškolsko vaspitanje i obrazovanje, kao deo sistema obrazovanja, ugrađeno je u složene društvene, kulturne i političke sisteme. S tim u vezi, međunarodna politika kao i način razmene informacija i promovisanja rešenja kroz dokumenta međunarodnih organizacija (EU, OECD, Svetska banka, UNICEF, UNESCO, T20/G20) oblikuju uverenja i konstruišu razumevanje svrhe i funkcije predškolskog vaspitanja i obrazovanja. Vođeni pitanjima Koje su vrednosti i koja je svrha predškolskog vaspitanja i obrazovanja u radu se analiziraju pristupi međunarodnih organizacija u dokumentima koja se bave određenjem funkcije predškolskog vaspitanja i obrazovanja. Polazeći od postavki analize narativa (obrazovne) politike prikazaćemo „makaze paradigmi“ na primeru pristupa obrazovne politike inkluzivnosti i javno-privatnom partnerstvu u predškolskom vaspitanju i obrazovanju u strateškim dokumentima obrazovne politike u Srbiji.

KLJUČNE REČI: *narativi obrazovne politike, svrha predškolskog vaspitanja i obrazovanja, pristup predškolskom vaspitanju i obrazovanju.*

1 lidija.miskelj@f.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0003-2017-8634

2 dragana.puresevic@f.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0001-8345-9535

3 Realizaciju ovog istraživanja finansijski je podržalo Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu - Filozofskom fakultetu (broj ugovora 451-03-66/2024-03/ 200163).

ABSTRACT: Early childhood education and care (ECEC), as part of educational system, is embedded in complex social, cultural and political systems. In this regard, international policy, as well as the way of exchanging information and promoting solutions through documents of international organizations (EU, OECD, World Bank, UNICEF, UNESCO and the T20/G20), shape beliefs and construct an understanding of the purpose and function of early childhood education and care. Guided by the question What are the values and What is the purpose of early childhood education and care? the paper analyzes the approaches of international organizations' current documents that are related to the ECEC. Starting from the narrative (educational) policy analysis approach, we will present »scissors of paradigms« in strategic documents of education policy in Serbia, using the example of the educational policy approach to inclusivity and public-private partnership in early childhood education and care.

KEY WORDS: educational policy narratives, the purpose of early childhood education and care, approach to early childhood education and care.

1. Tendencije razvoja predškolskog vaspitanja i obrazovanja

Iako svaki sistem predškolskog vaspitanja i obrazovanja ima svoje specifičnosti, koje su ugrađene u složene društvene, kulturne i političke sisteme (Urban et al, 2018; Urban et al, 2023) „pitanja važnosti predškolskog vaspitanja i obrazovanja za decu i pravo deteta na obrazovanje zauzimaju značajno mesto u dokumentima međunarodnih organizacija, kao što su OECD, Svetska banka, UNESCO, UNICEF te politikama Evropske unije“ (Miškeljin i Purešević, 2023:92). Važnost, pristupačnost, kao i kvalitet predškolskog vaspitanja i obrazovanja u prethodnoj dekadi ogleda se i u značajnom pomaku u sagledavanju njegove funkcije. Od prvobitne funkcije pružanja brige i nege o deci kako bi se omogućilo veće učešće žena na tržištu rada, pomak u sagledavanju funkcije predškolskog vaspitanja i obrazovanja ogleda se u isticanju neodvojivosti brige, vaspitanja i obrazovanja dece u ranom detinjstvu i promovisanju celovitog integrisanog sistema (Miškeljin i Purešević, 2023). „Obrazovanje i vaspitanje u ranom detinjstvu treba da budu deo integrisanog paketa političkih mera zasnovanih na pravima deteta za poboljšanje ishoda za decu i prekidanje međugeneracijskih ciklusa dece u nepovoljnom položaju“ (Council of the European Union, 2019, prema: Ibid:92). Prednosti ovog pristupa i na ovaj način sagledavanja funkcije i svrhe predškolskog vaspitanja i obrazovanja naročito su postale vidljive tokom pandemije, te najnovije studije pokazuju da integrisani sistemski pristup predškolskom vaspitanju i obrazovanju postaje izražena tendencija u mnogim zemljama (Urban et al., 2020; Urban et al, 2021).

Shodno toj tendenciji, afrička izreka „Potrebno je celo selo da bi se podiglo dete“, kako u izvornom obliku tako i u svojim varijacijama, sve češće je ključna tema u razmatranju različitih pitanja vaspitanja i obrazovanja dece u ranom detinjstvu, kako naučnih konferencija („*It takes a village*“, Oslo 2019), istraživačkih projekata („*How to raise the village to raise the child*“, Austrija, 2018), tako i dokumenata međunarodnih inicijativa i organizacija („*It takes more than a village. Effective Early Childhood Development, Education and Care services require competent systems*“, Think20, 2018) i naučnih radova („*Early Childhood in the Global Village: Competent systems for sustainable development*“, Urban and Guevara, 2019). Isticanjem primarne važnosti predškolskog vaspitanja i obrazovanja, kao javnog dobra i „kritične i suštinske infrastrukture društva“ (Urban et al, 2018), kao i jačanje formalne i neformalne podrške dobrobiti deteta i porodici „preuzimanjem javne odgovornosti i građenjem koherentnog kompetentnog sistema podrške“ (Urban and Guevara, 2019) izreka „Potrebno je celo selo da bi se podiglo dete“ sve više dobija na značaju. S jedne strane, jaka poruka koju ova izreka nosi ogleda se u zajedničkoj odgovornosti i koherentnom sistemu kako bi se obezbedilo bezbedno i podsticajno okruženje i ostvarila podrška dobrobiti za svu decu. S druge strane, ističe se celovit, integrisan i sistemski pristup praksi, koja se, kao vrednosno oblikovana društvena praksa, temelji na principima: prava *na* i *u* obrazovanju, demokratičnosti, participativnosti i etici brige (Urban et al, 2018).

Ideje i načini razumevanja ranog detinjstva i svrhe i funkcije vaspitanja i obrazovanja povezani su „putujućim diskursima“ (Vandenbroeck, 2006:15) međunarodnih organizacija kreirajući „diskurzivne režime“ (Ibid:15) odnosno „načine razmišljanja koji se toliko podrazumevaju da više ne zahtevaju diskusiju“ (Ibid:15). Isticanje važnosti otklanjanja nejednakosti i promovisanja celoživotnog učenja kroz „putujući diskurs“ (Ibid, 2006) međunarodnih organizacija oblikuje sagledavanje predškolskog vaspitanja i obrazovanja kroz novokreirani „diskurzivni režim“ – visokokvalitetno inkluzivno predškolsko vaspitanje i obrazovanje. S tim u vezi, pitanje kvaliteta, inkluzivnosti i dostupnosti odnedavno postaje prioritet „putujućeg diskursa“ u strateškim dokumentima mnogih međunarodnih organizacija, te, uzročno-strukturalnim silama, utiče i na lokalno društveno delovanje i pristup predškolskom vaspitanju i obrazovanju obrazovne politike naše zemlje. Međutim, „diskurzivni režimi“, kako međunarodnih organizacija, tako i obrazovne politike u Srbiji, često su zasnovani na različitim, a ne nužno podudarnim, konceptualizacijama, shvatanjima, terminologiji, sukobljenim (ili bar diskutabilnim) vrednostima i vrednosnim orijentacijama.

Primenom postavki analize narativa politike u radu će se analizirati pristupi međunarodnih organizacija OECD, Svetska banka, UNICEF, UNESCO, T20/G20 i Evropska komisija, kao i njihovih varijacija u dizajnu strateških mera obrazovne politike u Srbiji u odnosu na dve dimenzije visokokvalitetnog inkluzivnog predškolskog vaspitanja i obrazovanja: inkluzivnost i dostupnost.

1.1. *Raspakivanje – narativi politika, „diskurs/diskurzivni režimi“ i dominantne paradigme*

Polazna ideja za preispitivanje kompleksne prirode svrhe i funkcije predškolskog vaspitanja i obrazovanja zasniva se na pretpostavci da su dokumenta međunarodnih organizacija, kao i strateška dokumenta obrazovne politike („policy“) jedne zemlje, *narativi* koji „kreiraju akciju, konstruišu pogled na svet, ističu probleme i promovišu rešenja“ (Saarinen, 2007, prema Popović i Maksimović, 2012:243). Kao takvi, oni predstavljaju način predstavljanja i reprezentovanja sveta kroz tekstualne oblike (kao što su preporuke, strategije, zakoni, pravilnici) „odražavajući (i istovremeno sakrivajući) dublji narativ koji je direktno povezan sa društvenim interesima i ideologijama“ (Atkinson, 2000:213). Ugrađeni u mrežu društvenih značenja, proizvedenih i reprodukovanih od strane kreatora politike, predstavljaju način na koji „pletemo stvarnost“ (Moss, 2019) kroz „borbu za stvaranje i kontrolu sistema zajedničkih društvenih značenja“ (Ficher, 2003:37) određenih fenomena. Kao skup ideja, koncepata i kategorija kroz koje se fenomenima daje značenje, narativi politike utiču i oblikuju način razmišljanja težeći da nametnu „režim istine“ (Fuko, 2007) kao jedinu realnost.

Dominacijom narativa koji odlučujuće utiču na shvatanje svrhe i funkcije predškolskog vaspitanja i obrazovanja usmerava se i/ili upravlja jednim objektivnim istinitim gledištem kreirajući *dominantni diskurs*. Dominantni diskurs čini „pretpostavke i vrednosti nevidljivim, pretvara subjektivne perspektive i shvatanja u „*diskurzivni režim*“ (dodatak autora) naizgled objektivne istine i utvrđuje da su neke stvari očigledne i realistične, dok su druge sumnjive i nepraktične“ (Dahlberg i Moss, 2005:17).

S tim u vezi, dominantne diskurse i diskurzivne režime dokumenata međunarodnih organizacija i obrazovne politike kao „sistem koji strukturira način na koji percipiramo realnost; norme koje strukturiraju javni govor i način mišljenja u jednom društvu“ (Miškeljin, 2010:627) sagledavamo kao dominantne paradigme. *Paradigma* se može shvatiti kao sočivo kroz koje svako od nas posmatra svet i daje mu smisao, način na koji razumemo šta ljudsko biće jeste, može biti i treba da bude (ontologija); šta znanje i učenje jesu, mogu biti i treba da budu (epistemologija) i šta odnosi jesu, mogu biti i treba da budu (etika). Paradigme, kao društvena pravila postupanja, kroz zastupljena uverenja, vrednosti, kao i pretpostavke i principe, pružaju kontrolu raznovrsnim akterima (James, Jenks and Prout, 1998), u definisanju dominantnih orijentacija i pristupa predškolskom vaspitanju i obrazovanju. Tako institucionalizovane paradigme upravljaju načinima konceptualizacije i deluju unutar određene strukture moći koja „obezbeđuje pozornicu na kojoj se može uokviriti način na koji je *predškolsko vaspitanje i obrazovanje* (dodatak autora) konstruisano i garantuje publiku“ (Atkinson, 2000:214) koja će ih slediti uspostavljenim procedurama i načinima delovanja. Obrazovanje, pa time i predškolsko vaspitanje i obrazovanje, kao društvena praksa je

oblikovano određenom ideologijom koja je u osnovi dominantne paradigme kao skupa uverenja i vrednosti koja se, između ostalog, prepoznaje u strategiji i inicijativama obrazovne politike kroz koje „nameće sopstvena značenja i socijalne prakse“ (Giroux, 1980, prema: Marojević, 2014:207). Na primer, diskurzivni režim kvaliteta u dokumentima međunarodne politike utemeljen je u paradigmi neoliberalizma koja veruje da se svet zaista može razumeti kroz otkrivanje univerzalnih, stabilnih i repliciranih zakona, do kojih se objektivno dolazi kroz procese merenja i redukcije koji prevazilaze (kontrolu) složenosti konteksta (Moss, 2019:33–34). U okviru ove paradigme svrha i funkcija predškolskog vaspitanja i obrazovanja sagledava se kroz efikasno ulaganje i ciljane intervencije sa tendencijom da se ulaganjem u vaspitanje i obrazovanje dece na ranom uzrastu mogu izlečiti kako socijalne tako i ekonomske bolesti društva (Miškeljin, 2022; Miškeljin i Purešević, 2023). Nasuprot paradigmi neoliberalizma, paradigma post-fundacionalizma (Moss, 2019) ističe da je znanje društveno konstruisano, proces u kome svi aktivno učestvujemo kroz odnose sa drugima, kao i da ne postoji jedna Istina i jedno Znanje, već istine i znanja kao „kontingentni proizvod određenih, situiranih načina poimanja sveta“ (Otto, 1999, prema Moss, 2019:37). U okviru ove paradigme svrha i funkcija predškolskog vaspitanja i obrazovanja sagledava se kao integrisani sistem celovitog procesa brige, nege i vaspitanja i obrazovanja i podrška razvoju svih potencijala i samoaktualizacije pojedinca i ostvarivanja kontinuiteta ljudske kulture i društvenog progressa (Miškeljin, 2021).

Autori Džejsms, Dženks i Praut (1998) ukazuju na tendenciju da „međunarodna i transkontinentalna politika, ekonomija, način razmena informacija i manipulisanje dominacijom u doživljaju“ (James, Jenks and Prout, 1998:204), ali i uzročnim strukturalnim silama, utiču na lokalno društveno delovanje i pristup predškolskom vaspitanju i obrazovanju obrazovne politike jedne zemlje. S tim u vezi, dominantne paradigme u narativima dokumenata međunarodnih organizacija preko „putujućih diskursa“ (Vandenbroeck, 2006) dominantnog društvenog poretka kao prakse koju nameću (Fuko, 2007), nalaze princip njihove regularnosti i oblikuju predškolsko vaspitanje i obrazovanje i u dokumentima obrazovne politike u Srbiji. Sagledavanje i problematizovanje dominantnih paradigmi kroz sagledavanje vrednosnih orijentacija, kao i ideološko-konceptijskih osnova vodi razumevanju dominantnih „diskurzivnih režima“ (Vandenbroeck, 2006) koji se obnavljaju i legitimišu „nevidljivim“ mehanizmima (Miškeljin, 2022) i tako konstruišu razumevanje svrhe i funkcije predškolskog vaspitanja i obrazovanja.

2. Metodološki okvir

Polazna premisa u radu odnosi se na razumevanje da su narativi dokumenata međunarodnih organizacija, kao i obrazovne politike, kao vidljive manifestacije vrednosnih orijentacija u pristupu predškolskog vaspitanja i obrazovanja u

javnom diskursu donosioca politike, „orijentisani na akciju, dinamični, epizodni i evolutivni“ (Miller, 2020:2). Oni oblikuju „percepciju i načine razmišljanja i grade značenja svrhe i funkcije predškolskog vaspitanja i obrazovanja“ (Miškeljin, 2021:104) i posmatraju se iz različitih diskursa od kojih neki postaju dominantni, ali nikada ne „učutkuju“ druge (Moss, 2019) i paradigmatičkih pozicija.

Druga premisa od koje polazimo u radu odnosi se na definisanu i koherentnu teorijsko-vrednosnu koncepciju vaspitanja i obrazovanja dece na ranom uzrastu koja je ugrađena u sveobuhvatnu nacionalnu obrazovnu politiku – strategije, zakoni, nacionalni programski dokument, inicijative. Inspirativne primere za ovu premisu pronalazimo, između mnogih drugih, u sistemima predškolskog vaspitanja i obrazovanja Novog Zelanda, Švedske, Danske koji pokazuju način na koji su vrednosna koncepcijska polazišta programskog dokumenta (shvatanje deteta i detinjstva, prakse vrtića i predškolskog vaspitanja i obrazovanja) suštinski ugrađena u praksu i dokumenta nacionalne obrazovne politike.

Polazeći od postavljenih premisa u radu se analiziraju pristupi i načini oblikovanja i konstruisanja svrhe i funkcije predškolskog vaspitanja i obrazovanja u dostupnim dokumentima međunarodnih organizacija i obrazovne politike u Srbiji. Kako su međunarodne organizacije OECD, Svetska banka, UNICEF, UNESCO, T20/G20 i Evropska komisija u poslednjoj dekadi vodeći kreatori politika u oblasti predškolskog vaspitanja i obrazovanja, u prvom delu rada će se analizirati pristupi pomenutih organizacija predškolskom vaspitanju i obrazovanju. U drugom delu rada analizira se kako prepoznati pristupi međunarodnih organizacija oblikuju vrednosne orijentacije u dizajnu strateških mera obrazovne politike u Srbiji i konstruišu shvatanje svrhe predškolskog vaspitanja i obrazovanja u odnosu na dve dimenzije: inkluzivnost i dostupnost.

Uzorak narativnih podataka čine dokumenta odabranih međunarodnih organizacija i obrazovne politike u Srbiji dostupna na zvaničnim Internet stranicama (Tabela 1).

Kriterijumi za izbor dokumenata međunarodnih organizacija (OECD, Svetske banke, UNICEF, UNESCO, T20/G20 i Evropske komisije) i dokumenata obrazovne politike u Srbiji odnosili su se na pristup predškolskom vaspitanju i obrazovanju i dostupnost dokumenata na zvaničnim Internet stranicama. Matrica analize odnosila se na: inkluzivnost, pravo deteta na obrazovanje, kvalitet, dostupnost i celoživotno učenje u odnosu na dva ključna pitanja:

- Na kojim vrednostima i vrednosnim orijentacijama se gradi predškolsko vaspitanje i obrazovanje?
- Koja je svrha predškolskog vaspitanja i obrazovanja?

Tabela 1. *Analiziran istraživački materijal dokumenata međunarodnih organizacija i obrazovne politike u Srbiji*

Dokumenta međunarodnih organizacija	Istraživački materijal
Council Recommendation of 22 May 2019 on High-Quality Early Childhood Education and Care Systems – (European Commission)	11 strana
G20 Initiative for Early Childhood Development. Building Human Capital to Break the Cycle of Poverty and Inequality (T20/G20)	5 strana
Post-Covid-19 to 2030: Early childhood programs as pathway to sustainability in times of global uncertainty. G20 Support for SDGs and Development Cooperation. Policy briefs. (T20/G20)	20 strana
Early Childhood Education: Equity, Quality and Transitions– Report for the G20 Education Working Group (OECD)	47 strana
Early Learning and Child Well-being: A Study of Five-year-Olds in England, Estonia, and the United States (OECD)	100 strana
A World Ready to Learn: Prioritizing Quality Early Childhood Education (UNICEF)	164 strane
Kvalitetno i inkluzivno predškolsko vaspitanje i obrazovanje (UNICEF)	15 strana
The Salamanca Statement and Framework for Action on Special needs Education (UNESCO)	47 strana
Education 2030. Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of SDG 4. (UNESCO)	83 strane
Public-Private Partnerships as an Education Policy Approach: Multiple Meanings, Risks and Challenges (UNESCO)	13 strana
Privatization in Education: Trends and Consequences. Education Research and Foresight Series (UNESCO)	12 strana
Global partnership strategy for early childhood 2021–2030 (UNESCO)	45 strana
Constructing knowledge societies: new challenges for tertiary education (World bank – Svetska banka)	204 strane
Better Jobs and Brighter Futures: Investing in Childcare to Build Human Capital (World bank – Svetska banka)	100 strana
Dokumenta obrazovne politike u Srbiji	
Osnove programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja „Godine uzleta“	48 strana
Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030	93 strane
Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju	12 strana
Pravilnik o Nacionalnom okviru obrazovanja	19 strana
Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju u Republici Srbiji za period od 2019. do 2021. godine	228 strana
Pravilnik o bližim uslovima za ostvarivanje različitih oblika i programa vaspitno-obrazovnog rada i drugih oblika rada i usluga koje ostvaruje predškolska ustanova	6 strana
Odluka o pravu na naknadu troškova boravka dece u predškolskoj ustanovi čiji je osnivač drugo pravno ili fizičko lice na teritoriji grada Beograda	2 strane
Odluka o pravu na naknadu dela troškova boravka dece u predškolskoj ustanovi čiji je osnivač drugo pravno ili fizičko lice na teritoriji grada Kraljeva	2 strane

Pristup međunarodnih organizacija i obrazovne politike predškolskom vaspitanju i obrazovanju određujemo kao strateški i normativni okvir koji nudi pogled na ono što se mora učiniti (vrednosna orijentacija) i razvija se prema

željenom ishodu (ideološko-koncepcijska osnova) (Jones & McBeth, 2010, prema Shanahan, Jones & McBeth, 2011), gradeći tako diskurzivni režim utemeljen u dominantnoj paradigmi kroz institucije sistema.

Polazišta u analizi predstavljaju teorijsko-vrednosni postulati nacionalnog programskog dokumenta u Srbiji – Osnove programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja „Godine uzleta“:

„Celovito sagledavanje vaspitanja i obrazovanja kao povezanog procesa brige, nege, obrazovanja i vaspitanja koji su utkani u svaki segment zajedničkog življenja dece i odraslih u vrtiću.

Cilj predškolskog vaspitanja i obrazovanja je podrška dobrobiti detetu.

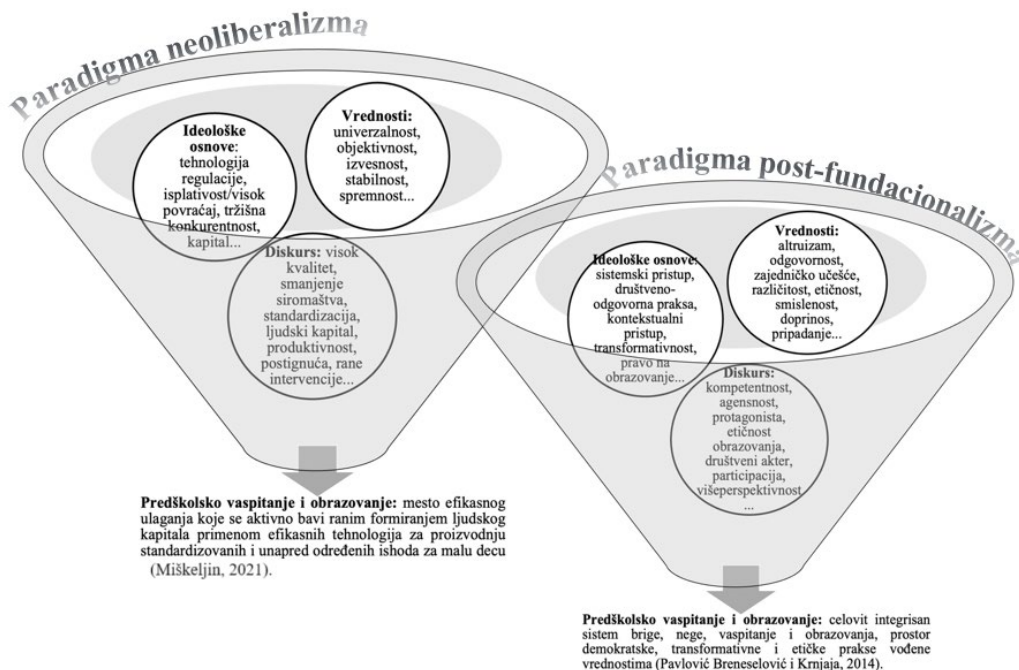
Uvažavanje prava sve dece na obrazovanje kroz inkluzivnu praksu u dečjem vrtiću kojom se uvažava rodna, kulturna, zdravstvena i svaka druga različitost, razvija osetljivost na diskriminaciju i posebna pažnja posvećuje uključivanju dece iz osetljivih grupa“ (Osnove programa „Godine uzleta“, 2018: 15–18).

Sprovedeno istraživanje se zasniva na postavkama analize narativa politike. Istraživanja zasnovana na analizi narativa politike odlikuje raznovrstan metodološki i epistemološki pristup proučavanja, ali je svima zajedničko da je fokus u analizi usmeren na dominantne diskurse u narativima politike, reprodukciju političke moći i/ili dominacije kroz politički diskurs „opisujući odnose između pripovedanja i politike terminima koji dočaravaju narative kao velike okvire za razumevanje stvarnosti, a ne kao specifične tipove tekstova“ (De Fina, 2023:204). U skladu sa tim opredelili smo se za interkategorijski pristup sa fokusom na dominantne vrednosne orijentacije i ideološko-koncepcijske osnove u narativima dokumenata politike primenom situacionog mapiranja kao analitičke tehnike za rad sa velikim brojem podataka koji reprezentuju različite diskurzivne režime (Clarke, 2003). Nakon situacionog mapiranja diskurzivnih režima identifikovani su „metanarativi“ (Ficher, 2003) koji, kao intertekst, nastoje da objasne suprotnosti mapiranih diskurzivnih režima koji egzistiraju paralelno i time ukazuju na načine na koji se isti fenomen može sagledavati iz različitih paradigmatiskih pozicija (Ficher, 2003). U kontekstu našeg rada, metanarativi su određeni kao dominantne paradigme, a sagledavanje svrhe i funkcije predškolskog vaspitanja i obrazovanja kroz prepoznate metanarative razmatramo kroz „makaze paradigmi“ (Popović, 2019).

Zašto smo se opredelili za izraz „makaze paradigmi“? „Makaze paradigmi“ u obrazovanju predstavljaju razlike i odstupanja između ustaljenih načina razmišljanja, dekontekstualizovanih i „pozajmljenih“ pristupa koji se ne preispituju i ne usklađuju sa epistemološkom paradigmom kao polazištem promene (Pavlović Breneselović, 2019) i mogu biti otežavajuće okolnosti, a vrlo često i ograničenja, za utemeljenje i održivost promene.

3. Prisutni „diskurzivni režimi“ i dominantne paradigme koje oblikuju sliku predškolskog vaspitanja i obrazovanja u dokumentima međunarodnih organizacija

Globalni konsenzus o važnosti predškolskog vaspitanja i obrazovanja u dokumentima međunarodnih organizacija u poslednjih dvadeset godina naglašava prednost dostupnog kvalitetnog inkluzivnog vaspitanja i obrazovanje dece na ranom uzrastu. Međutim, u narativima dokumenata međunarodnih organizacija izdvajaju se dva diskurzivna režima koja paralelno egzistiraju. Prvi koji izjednačava uključivanje dece u predškolsko vaspitanje i obrazovanje polazeći od društveno-političkih i/ili socio-ekonomskih razloga fokusirajući se na smanjenje siromaštva, celoživotno obrazovanje i zapošljivost i koji svoje utemeljenje nalazi u paradigmi neoliberalizma. Drugi koji je zasnovan na konceptu kompetentnog sistema sa fokusom na sistemskom pristupu predškolskom vaspitanju i obrazovanju (Urban et al. 2021) kao koherentnom korpusu političkih preporuka i svoje utemeljenje nalazi u paradigmi post-fundacionalizma. Vrednosti i ideološko-koncepcijske osnove prepoznatih diskurzivnih režima ugrađenih u dominantne paradigme se, kao deo šireg društveno-ekonomskog i političkog konteksta (kako međunarodnog, tako i nacionalnog), preslikavaju na sistem predškolskog vaspitanja i obrazovanja i oblikuju umnogome različita sagledavanja njegove svrhe i funkcije (Slika 1).

Slika 1. Vrednosti i ideološko-koncepcijske osnove dominantnih paradigmi dokumenta međunarodnih organizacija

3.1. Oblikovanje sagledavanja predškolskog vaspitanja iz paradigme neoliberalizma

Sagledavanje svrhe i funkcije predškolskog vaspitanja i obrazovanja iz paradigme neoliberalizma prepoznato je u dokumentima Svetske banke, OECD, UNICEF i UNESCO. Ukazivanjem na funkciju predškolskog vaspitanja i obrazovanja kao važnog faktora za rešavanje problema siromaštva i isključenosti iz društva UNICEF naglašava da „... nedostatak pristupa predškolskom vaspitanju i obrazovanju proširuje praznine u postignućima i ograničava mogućnosti. Deca koja zaostaju u ranom uzrastu često nikada ne sustignu svoje vršnjake, nastavljajući cikluse neuspeha i visoke stope napuštanja školovanja koji nastavljaju da štete ugroženoj deci u mladosti... Kada se svima pruži snažan početak, to pomaže u smanjenju troškova potrebnih za kasnije rešavanje loših rezultata i postavlja decu na putanju da ostanu u školi i ostvare svoj potencijal za učenje“ (UNICEF, 2019:6). Takođe, u izveštaju OECD-a se ističe da „deca koja imaju koristi od kvalitetnog obrazovanja u ranom detinjstvu će verovatno imati dobre rezultate u školi i na tržištu rada“ (OECD, 2020a:3). UNESCO ističe da je „predškolsko vaspitanje i obrazovanje osnovni i integralni deo obrazovnog sistema i čvrsta osnova na kojoj se gradi doživotno obrazovanje, život i karijera“ (UNESCO, 2022:8).

U dokumentima OECD-a i Svetske banke prevencija ekonomskih i socijalnih nejednakosti sa akcentom na smanjenje siromaštva i ulaganje u ljudski kapital, sa velikom eskalacijom tokom i nakon krize izazvane pandemijom virusa *Sars-Cov-2*, uvodi jezik ekonomije u predškolsko vaspitanje i obrazovanje: „Pandemija COVID-19 je ogolila duboke nedostatke u sistemu pružanja brige o deci, uključujući neujednačen pristup, loš kvalitet, potrebu za javnim finansijama, loše uslove zapošljavanja i ukupnu ranjivost sektora“ (Devercelli i Beaton-Day, 2020:8). U izveštaju OECD-a se ističe da „Ulaganje u obrazovanje i negu u ranom detinjstvu i obezbeđivanje univerzalnog pristupa kvalitetnim uslugama nije samo jedan od najefikasnijih načina za smanjenje nejednakosti, već i jedan od najdelotvornijih. Istraživanja pokazuju da deca u nepovoljnom položaju mogu imati najviše koristi od visokokvalitetnog obrazovanja u ranom detinjstvu, a povrati od intervencija koje se odvijaju tokom 'razvojnog prozora' deteta su značajnije od onih koje se dešavaju kasnije... obrazovanje u ranom detinjstvu nudi povraćaj ulaganja za društva i privrede u celini – često više od drugih nivoa obrazovanja“ (OECD, 2020b:18). Takođe, Strategija globalnog partnerstva za predškolsko vaspitanje i obrazovanje UNESCO-a ističe da „na odgovarajući način osmišljene i implementirane politike i usluge za brigu i obrazovanje u ranom detinjstvu, rani razvoj dece i ranu intervenciju u detinjstvu omogućiće svim zemljama da zaštite i garantuju prava deteta, postignu visoke stope povraćaja ulaganja u razvoj dece i porodice i transformaciju društava“ (UNESCO, 2022:8).

Paralelno sa jezikom ekonomije uvodi se i novi koncept – kvalitet – koji postaje i ostaje dominantan kada je reč o predškolskom vaspitanju i obrazovanju. Uvođenjem Međunarodne studije o ranom učenju (IELS) koja se odnosi na procenu domena ranog učenja (kao što su: rana pismenost, veštine računanja,

samoregulacija i društvene i emocionalne veštine (OECD, 2020b)) dece uzrasta 5 godina, OECD nastoji da primeni univerzalni okvir testiranja zasnivajući pristup kvalitetu predškolskog vaspitanja i obrazovanja na univerzalne ishode, standarde i merenje. Zagovaranjem standardizovanih procena, dekontekstualizovanog testiranja i skupa alata za merenje „u nadi da će proizvesti određene željene efekte i sprečavanje određenih neželjenih događaja“ (Rose, 1999:52), OECD postaje glavni zagovornik kreiranju politika u oblasti predškolskog vaspitanja i obrazovanja zasnovanih na dokazima. Na taj način, funkciju predškolskog vaspitanja i obrazovanja svodi na tehničku praksu sa vrednosnom orijentacijom na objektivnost, univerzalnost, predvidljivost i merljivost (Miškeljin i Purešević, 2023; Purešević, 2020).

3.2. Oblikovanje sagledavanja predškolskog vaspitanja iz paradigme post-fundacionalizma

Sagledavanje svrhe i funkcije predškolskog vaspitanja i obrazovanja iz paradigme post-fundacionalizma prepoznato je u dokumentima Saveta Evropske unije i međunarodne inicijative Think20. Isticanje potrebe za većim uključivanjem dece u predškolsko vaspitanje i obrazovanje nalazimo i u dokumentima Saveta Evropske unije: „Učešće u visokokvalitetnom predškolskom vaspitanju i obrazovanju, sa visoko kvalifikovanim zaposlenima i adekvatnim odnosom između dece i zaposlenih, daje pozitivne rezultate za svu decu i ima najviše koristi za najugroženije“ (Savet Evropske unije, 2019:4), ali sa uočljivom promenom u terminologiji. Značajan pomak i suštinsku promenu u razumevanju svrhe i funkcije predškolskog vaspitanja i obrazovanja u dokumentima Saveta Evropske unije predstavlja postavljanje ostvarivanja prava deteta na obrazovanje kao prioritet, kao i promena u terminologiji sa usluge roditeljima za pružanje nege dece na predškolsko vaspitanje i obrazovanje kao neodvojivog povezanog procesa brige, nege, vaspitanja i obrazovanja.

Pravo *na i u* obrazovanju, demokratičnost, ali i etiku brige, kao i razumevanje predškolskog vaspitanja i obrazovanja kao celovitog integrisanog sistema brige, nege, vaspitanja i obrazovanja zastupljeno je i u dokumentima međunarodne inicijative Think20, u okviru globalnog foruma G20: „daje priliku svoj deci da ostvare punu realizaciju svojih prava i sposobnosti...predškolsko vaspitanje i obrazovanje je multidimenzionalno i zahteva sveobuhvatan pristup u podršci i obezbeđivanju kvaliteta zdravlja, nege, sigurnosti, kao i učenja i razvoja. Sve ove dimenzije su u interakciji i međusobno se pojačavaju... potreban je multisektorski i koordinisan pristup kako bi se osigurale kvalitetne i sveobuhvatne intervencije koje na adekvatan način integrišu sve dimenzije... Posvećenost vlade i međuministarska koordinacija i saradnja između svih nivoa vlasti su od ključne važnosti“ (G20, 2018:1).

Prisutni „diskurzivni režimi“ u dokumentima međunarodnih organizacija ukazuju da je pristup, a samim tim i razumevanje funkcije predškolskog vaspitanja i obrazovanja na međunarodnoj sceni u „makazama paradigmi“ (Popović, 2019). S jedne strane pozicioniranje predškolskog vaspitanja i obrazovanja se dešava unutar dominantnih vrednosti univerzalnosti (razvoja), merljivosti (unapred

određenih ishoda) i mogućnosti upravljanja i održivosti (kvaliteta). Paralelno, u istom međunarodnom prostoru, predškolsko vaspitanje i obrazovanje se pozicionira u konceptu celosistemskog pristupa utemeljenog u humanističkom sagledavanju čoveka i društva i vrednostima altruizma, odgovornosti, različitosti, etičnosti, smislenosti, doprinosa. Jedno od važnih pitanja koje se neminovno nameće je sledeće: Koliko smo mi, profesionalci u predškolskom vaspitanju i obrazovanju, svesni implikacija na praksu predškolskog vaspitanja i obrazovanja koje imaju ideologije dominantnih paradigmi koje podržavamo sprovodeći dati pristup?

4. Predškolsko vaspitanje i obrazovanje u Srbiji u „makazama paradigmi“

Sistemski pristup predškolskom vaspitanju i obrazovanju polazi od celovitog sagledavanja njegove kompleksne prirode. Na taj način se kroz planske, sistemske i sistematske mere podrške osigurava povezivanje donosioca politike obrazovanja, istraživača i praktičara na zajedničkim vrednostima. Potencira se na koordinisanju pristupa među sektorima relevantnim za predškolsko vaspitanje i obrazovanje (obrazovanje, socijalna zaštita, finansije, zdravstvo, lokalna uprava) (Krnjaja, 2019; Pavlović Breneselović, 2019; Urban, Vandebroek, Van Laere, Lazzari, & Peeters, 2012) u građenju kvaliteta predškolskog vaspitanja i obrazovanja. Još jedna važna odlika savremenih koncepcija i sistemskog pristupa predškolskom vaspitanju i obrazovanju ogleda se u uvođenju nacionalnih osnova programa kao načina uspostavljanja zajedničkog teorijsko-vrednosnog okvira koje istovremeno „doprinose da različiti akteri (*donosioci obrazovne politike, predškolske ustanove, praktičari, istraživači, lokalne uprave – dodatak autora*) dele zajedničke ciljeve i shvatanja o predškolskom vaspitanju i obrazovanju“ (Pavlović Breneselović i Krnjaja, 2014: 213–214).

„Sistemski zaokret“ u reformi predškolskog vaspitanja i obrazovanja u Srbiji je, može se reći, učinjen donošenjem i uvođenjem novog programskog dokumenta Osnove programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja „Godine uzleta“ čijoj se izradi i donošenju „pristupilo kao reformskom procesu koji se realizuje u partnerstvu nosilaca obrazovne politike, akademske zajednice, nevladinog sektora i praktičara kroz više faza i kroz razvojni projekat“ (Pavlović Breneselović, 2019:176). Kako i sama autorka ističe, „kvalitetan dokument jeste dobar osnov, ali nije dovoljan za uspešnu implementaciju Osnova kao supstancijalnu reformsku inicijativu“ (Pavlović Breneselović, 2019:180). Izazov ovog „sistemskog zaokreta“ ogleda se u kapacitetu sistema predškolskog vaspitanja i obrazovanja da podrži i podupire kontinuirani proces promene u skladu sa koncepcijom Osnova programa „Godine uzleta“ „na nivou vrednosti i uverenja, formiranje novih nosećih obrazaca koji postaju opšteprihvaćene norme svih učesnika“ (Pavlović Breneselović, 2019:181).

Imajući u vidu polazne premise i polazišta u analizi ove studije i polazeći od prepoznatih paradigmi i prisutnih „diskurzivnih režima“ u dokumentima međunarodnih organizacija u nastavku rada ćemo prikazati „makaze paradigmi“

(Popović, 2019) pristupa obrazovne politike inkluzivnosti i dostupnosti (razmatrano kroz javno-privatno partnerstvo) predškolskom vaspitanju i obrazovanju u Srbiji i konceptijskih polazišta Osnova programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja „Godine uzleta“.

4.1. Inkluzivnost predškolskog vaspitanja i obrazovanja u dokumentima obrazovne politike u Srbiji

Inkluzivno obrazovanje kao obrazovni koncept, prema definiciji UNESCO, predstavlja pravo svakog deteta da, bez obzira na njegovo fizičko, intelektualno, emocionalno, socijalno, jezičko ili drugo stanje, bude uključeno u obrazovni sistem, odnosno u redovne škole i razrede (UNESCO, 1994: vii, par.2). Agendom 2030 održivog razvoja u cilju 4 je naglašeno promovisanje mogućnosti celoživotnog učenja i osiguranje inkluzivnog i kvalitetnog obrazovanja (UNESCO, 2015).

Termin inkluzija često se odnosi na uključivanje dece sa smetnjama i teškoćama u razvoju, ali u širem smislu, inkluzivno obrazovanje se u literaturi koristi da opiše sistem obrazovanja koji je otvoren za svu decu, naročito onu koja su iz obrazovnog sistema, na izvestan način, isključena zbog svog marginalnog socijalnog statusa. Istraživanje rađeno na Novom Zelandu o kvalitetu predškolskog vaspitanja i obrazovanja kao najvažnije rezultate ističe da su visoko kvalitetni vrtići oni u kojima pristup inkluzivnosti nije usmeren na decu sa smetnjama u razvoju i njihovih porodica (whānau⁴), već na jednakost, pravičnost i pružanje usluga zasnovanih na principima inkluzije i obezbeđivanje kvalitetnog obrazovanja za sve“ (Gordon-Burns, et al. 2010, prema Miškeljin, 2016:32).

Kompleksnost inkluzije i inkluzivnosti obrazovanja se ogleda u načinu njenog konceptualizovanja, koji je rezultat različitih teorijskih, ali i ideoloških polazišta u razumevanju deteta i detinjstva, učenja i razvoja, uloge odraslih i uloge obrazovne politike. Da li je pitanje inkluzivnosti pitanje uključenosti i različitosti koja se odnosi samo na pojedinu decu i/ili pitanje fleksibilnosti i našeg kapaciteta i mogućnosti da je negujemo kao vrednost?

Polazište promene u predškolskom vaspitanju i obrazovanju od 2018. godine, kao zvanično opredeljenje nosioca obrazovne politike, su konceptijska polazišta Osnova programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja „Godine uzleta“ u kojima se, između ostalog, ističe demokratska inkluzivna praksa u kojoj se uzimaju u obzir interesi zajednice, porodice i dece, uvažava pravo sve dece na obrazovanje kroz inkluzivnu praksu u dečjem vrtiću i „aktivno učešće u obrazovanju kroz usmerenost na dobrobit deteta i podršku njegovim potencijalima i aktivnom učešću u životu vrtića“ (Osnove programa „Godine uzleta“, 2018:15).

Pravednost, jednake šanse, kvalitetno predškolsko vaspitanje i obrazovanje, kao univerzalne ljudske vrednosti, prepoznaju se i ističu i kao strateško opredeljenje obrazovne politike u Srbiji. Kako je navedeno u Nacionalnom

4 Whānau na Maorskom jeziku znači porodica.

izveštaju o inkluzivnom obrazovanju u Republici Srbiji za period od 2019. do 2021. godine „jedan od ključnih strateških ciljeva predstavlja povećanje obuhvata dece i unapređivanje pravednosti obrazovnog sistema“ (Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju..., 2022). Ravnopravnost, pravednost, jednakost, između ostalih, su i vrednosti Nacionalnog okvira obrazovanja u kome se ističe da je potrebno „da se svakom detetu i mladoj osobi osigura okruženje i pruži podrška koja u najvećoj mogućoj meri doprinosi njihovoj dobrobiti i celovitom razvoju“ (Nacionalni okvir obrazovanja, 2017: član 2.2).

Principi i ciljevi Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju proističu iz koncepcije vaspitanja zasnovane na pravima deteta i porodice i usmereni su na uključivanje i povezivanje porodice, lokalne zajednice i šire društvene zajednice kao zajedničke društvene odgovornosti (Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, 2021) što je i u osnovi koncepta inkluzivnog obrazovanja.

Izdavanjem nosećih vrednosti koje čine srž strateških i zakonskih dokumenata može se zaključiti da vrednosna i ideološko-koncepcijska osnova kao polazište promene u predškolskom vaspitanju i obrazovanju proističe iz i dalje nadgrađuje koncepcijska polazišta Osnova programa „Godine uzleta“.

Zašto je u tom slučaju pristup inkluzivnosti predškolskog vaspitanja i obrazovanja primer „makaza paradigmi“ između proklamovanih vrednosti obrazovne politike i vrednosnih postulata koncepcijskih polazišta Osnova programa „Godine uzleta“?

Pristup inkluzivnosti u predškolskom vaspitanju i obrazovanju kroz rešenja donosioca obrazovne politike „u okviru intersektorskog sistema ranih intervencija“ (Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030, 2021:38) usmeren na povećanje obuhvata određenih grupa dece koje treba uvesti u sistem i unapređivanje pravednosti (Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju..., 2022), podržan i promovisan demokratski neodgovornom „mekom moći“ (Urban et al, 2019) međunarodnih organizacija (Svetska banka, OECD, UNICEF), proizilazi iz partikularnog tumačenja pravičnosti prema određenim grupama dece. Takvo partikularno tumačenje, umesto tumačenja pravičnosti u odnosu na pravo svakog deteta na obrazovanje kao osnovno ljudsko pravo „da sva deca predškolskog uzrasta, kroz podršku njihovoj dobrobiti, imaju jednake mogućnosti za učenje i razvoj (Osnove programa „Godine uzleta“, 2018), dovodi do partikularnih mera, koje se odnose na pojedine grupe dece, pojedine institucije i komisije. Ova tendencija se vidi i u dokumentima međunarodnih organizacija akcentovanjem dece marginalizovanih grupa kao što su Romska deca ili deca sa invaliditetom (UNICEF, 2021; World bank, 2019) čime se inkluzivno obrazovanje izjednačava sa obrazovanjem pojedinih grupacija dece, a ne kao pravo svakog deteta.

Navođenje isključivo normativnih osnova kao polazišta i osnovnih principa ostvarivanja prava deteta, gradi se slika o detetu kao „korisniku zaštitnih mera“ (Woodhead, 2006), dok se svrha i funkcija predškolskog vaspitanja i obrazovanja svodi na primenu afirmativnih akcija kreiranih u okviru ciljanih intervencija za premošćavanje i rešavanje uočenih problema. Ta slika je suprotna slici o detetu kao nosiocu prava i postavljenim ciljevima podrške dobrobiti deteta,

kao i sagledavanju prakse vrtića kao demokratske i inkluzivne, utemeljenim u teorijsko vrednosnim polazištima koncepcije Osnova programa „Godine uzleta“ (Osnove programa „Godine uzleta“, 2018:14–17).

Partikularnost u shvatanju inkluzivnog obrazovanja govori i o nespemnosti društva da inkluzivnost utemeljuje kao vrednost i gradi koherentan sistem podrške dobrobiti deteta jer se, kroz „jučerašnja rešenja“ (Urban et al, 2019), fokus stavlja na nedostatke, a ne na kapacitete dece, porodica i zajednica (Osnove programa „Godine uzleta“, 2018), na unapred određene modele i ishode, kao i uske i neodržive pojmove „razvoja“ – na individualnom, kolektivnom i državnom nivou. Na ovaj način se razumevanje inkluzivnosti svodi na skup mera i alata za pojedinu decu, a dobijeni podaci sa terena služe za uporedivost među sistemima, što vodi još većoj unificiranosti i dekontekstualizaciji sistema predškolskog vaspitanja i obrazovanja, i jednostranom razumevanju ovako kompleksnog koncepta kakav je inkluzivno obrazovanje. Suprotno tome, razumevanje inkluzivnosti kao važnog principa koje je inkorporirano u obrazovni sistem za svu decu nalazimo kako u Osnovama programa „Godine uzleta“ tako i u Pravilniku o bližim uslovima za ostvarivanje različitih oblika i programa vaspitno-obrazovnog rada i drugih oblika rada i usluga koje ostvaruje predškolska ustanova (2021), gde se ističe „podrška dobrobiti deteta kroz kvalitetno vaspitanje i obrazovanje koje pruža jednake mogućnosti deci za učenje i razvoj; podrška i pružanje mogućnosti i prilika porodicama da biraju oblik i program na osnovu svojih potreba i stvaranja mogućnosti da predškolska ustanova i druga okruženja u lokalnoj zajednici postanu mesta zajedničkog učešća dece i odraslih“ (Pravilnik o bližim uslovima..., 2021). Na tim temeljima neophodno je kritički odnositi se prema diskurzivnim režimima različitih dokumenata međunarodnih organizacija, koje uplivavaju u obrazovnu politiku i praksu u Srbiji.

4.2. Dostupnost predškolskog vaspitanja i obrazovanja kroz primer javno-privatnog partnerstva

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje, kao društvena praksa, svoju funkciju ostvaruje celovitim sagledavanjem vaspitanja i obrazovanja „kao povezanog procesa brige, nege, obrazovanja i vaspitanja koji su utkani u svaki segment zajedničkog življenja dece i odraslih“ u kontekstu dečjeg vrtića/predškolske ustanove (Osnove programa „Godine uzleta“, 2018:16). Zakonom o predškolskom vaspitanju i obrazovanju funkcija predškolskog vaspitanja i obrazovanja određena je kao „delatnost od neposrednog društvenog interesa“ (Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, 2021:član 2).

Razumevanje funkcije predškolskog vaspitanja i obrazovanja kao društvene prakse podrazumeva da se predškolsko vaspitanje i obrazovanje ne može sagledavati kao odvojen sistem koji je usamljen u nastojanju da ostvari zamišljene humanističke vrednosti obrazovanja, već kao javno dobro koje se temelji na principima prava *na* i *u* obrazovanju i sagledava kao prostor demokratske prakse, kontekstualno oblikovane, višeperspektivne, zasnovane na vrednostima i etički odgovornom delovanju svih učesnika (Miškeljin i Purešević, 2023). Da li je tako?

Kao glavni strateški pravac razvoja predškolskog vaspitanja i obrazovanja određuje se unapređivanje mreže ustanova (Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030, 2021), pri čemu se taj pravac razvoja ponavlja u skoro svim strateškim dokumentima u protekle dve decenije i pretežno je usmeren na obuhvat dece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem, što je samo jedna od dimenzija sistema kvalitetnog predškolskog vaspitanja i obrazovanja. Razvoj mreže ustanova se povezuje sa povećanjem kapaciteta za obuhvat dece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem i, posebno, dece iz osetljivih grupa. Kao jedno od mogućih rešenja povećanja kapaciteta i obuhvata dece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem je „subvencionisanje pohađanja predškolskog vaspitanja i obrazovanja u privatnim predškolskim ustanovama koje obezbeđuje jedan broj Jedinica lokalnih samouprava“ (Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju..., 2022:130). Tendencija povećanja broja privatnih verifikovanih predškolskih ustanova u Srbiji je primetna, o čemu govori podatak da je u 2018. godini bilo 172 verifikovane privatne predškolske ustanove, dok je u 2023. godini taj broj porastao na 372⁵. Problem nedovoljnog kapaciteta za obuhvat dece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem Jedinice lokalnih samouprava rešavaju merama subvencionisanja dela troškova boravka dece u verifikovanim privatnim predškolskim ustanovama⁶ na osnovu dobijenih odbijenica od strane predškolske ustanove koje predstavljaju „potvrde za upisivanje dece u verifikovane privatne predškolske ustanove kojima se stiče pravo na refundaciju troškova boravka deteta“ (Odluka o pravu na naknadu troškova ..., 2023:član 4).

Javno-privatno partnerstvo merama subvencionisanja rešava donekle problem obuhvata dece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem, ali nužno nameće i pitanja: Da li postoji opasnost od komercijalizacije sistema predškolskog vaspitanja? Da li se ugrožava sistem predškolskog vaspitanja kao javnog dobra?

Poslednjih decenija privatizacija i javno-privatna partnerstva u obrazovanju, uključujući i predškolsko vaspitanje i obrazovanje, kroz inicijative kao što su grantovi, subvencije, vaučeri (UNESCO, 2016a), postaju „srž nove političko-ekonomske ose koja podržava društvo“ (Murphy et al.,1998, prema Rubiano & Urban, 2014:13) i fundamentalni element u restrukturiranju obrazovanja za održivi ekonomski rast i poboljšanje životnog standarda „da proizvodi, bira, prilagođava, komercijalizuje i koristi znanje“ (World bank, 2002). Javno-privatna partnerstva se smatraju ključnim instrumentom za promovisanje celoživotnog učenja jer „postoji tržište za obrazovanje“ (World bank, 2010, prema Rubiano and Urban, 2014:12), čime se obrazovanje svodi na ekonomski jezik isplativosti

5 Podaci o broju javnih i privatnih predškolskih ustanova preuzet je sa zvanične Internet Portala otvorenih podataka Ministarstva prosvete Republike Srbije <https://opendata.mpn.gov.rs/otvoreni-podaci/predskolsko-obrazovanje.html>

6 Tvrdnja je izvedena na osnovu dostupnih podataka na zvaničnim Internet stranicama Jedinica lokalnih samouprava Beograd, Pančevo, Kraljevo, http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2020_08/BG_089_2020_003.htm; <https://pancevoinfo.rs/article/6358/grad-pancevo-raspisan-javni-poziv-za-podnosenje-zahteva-za-ostvarivanje-prava-na-naknadu-dela-troskova-boravka-dece-u-predskolskoj-ustanovi>; <https://www.paragraflex.rs/glasila/gradska-glasila/kraljevo/sluzbeni-list-grada-kraljeva-21-2022.html>

i produktivnosti, vrlo često podveden pod socijalne investicije „koje se odnose na strategije koje promovišu socijalnu politiku kao produktivan faktor sa obećanjem budućeg povratka“ (Adamson and Brennan, 2014, prema Rubiano and Urban, 2014:50). Tako detinjstvo postaje investicija kojom se upravlja preko javnog menadžmenta jer ulaganje u ovu investiciju – detinjstvo proizvodi ljudski kapital i daje veliku stopu povraćaja u budućnosti. Potrebna investicija je dugoročna, jer su deca ulaganja u budućnost, sa nagradama u kasnijem životu, dok je predškolsko vaspitanje i obrazovanje roba koju treba plasirati (Miškeljin, 2022; Vandebroek et al., 2022).

Javno-privatno partnerstvo merama subvencionisanja u predškolskom vaspitanju i obrazovanju predstavlja oblik privatizacije u javnom sektoru, „zamenu dela javnog obrazovanja uslugama koje nudi privatni sektor“ (Rubiano and Urban, 2014:14) čime se predškolsko vaspitanje i obrazovanje svodi na „uslugu koja se prodaje klijentima, za koje se od malih nogu smatra da su potrošači i mete za marketing“ (Rubiano and Urban, 2014:16; Vandebroek et al., 2022). Tako se svrha predškolskog vaspitanja i obrazovanja definiše u odnosu na ekonomski jezik isplativosti, produktivnosti i oruđa za rešavanje različitih društvenih problema putem ranih intervencija, utemeljen u paradigmi neoliberalizma. Ovim se ne umanjuje važnost ulaganja u predškolsko vaspitanje i obrazovanje, ali postaje zabrinjavajuće ukoliko se povećanje kapaciteta predškolskih ustanova i obuhvata dece svede na profit privatnih ustanova i postane glavno merilo kvaliteta obrazovanja. Na taj način bi se svrha i funkcija predškolskog vaspitanja i obrazovanja svela na društvenu investiciju za efikasno rešavanje i brzo prilagođavanje društvenim izazovima, a ne na javno dobro, kako je definisano Osnovama programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja „Godine uzleta, Zakonom o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, kao i dokumentima Saveta Evropske unije.

Ukoliko bismo se i složili da je javno-privatno partnerstvo merama subvencionisanja jedno od važnijih pristupa u osiguranju dostupnosti koje nudi obrazovna politika, postavlja se pitanje da li je ovakvim načinom zagovaranja finansiranja predškolsko vaspitanje i obrazovanje zaista dostupno i zagarantovano svakom detetu? Studija UNICEF o izvodljivosti korišćenja javno-privatnog partnerstva za proširenje pristupa predškolskih ustanova u Srbiji (Baucal, et. al, 2021) pokazuje da subvencionisanje troškova nije zastupljeno u svim Jedinicama lokalne samouprave, niti na isti način. Iznos subvencija koje pokrivaju Jedinice lokalne samouprave se kreće od 80% ekonomske cene državne predškolske ustanove (što je propisano Zakonom o predškolskom vaspitanju i obrazovanju) do 100% (primer grad Beograd) učešća u ceni privatne ustanove. Takođe, utvrđivanje cene boravka dece u privatnim ustanovama, kao i iznos cena privatnih ustanova, se takođe razlikuje: od propisanog iznosa koji je identičan definisanoj ekonomskoj ceni državne predškolske ustanove (na primer, grad Kraljevo⁷) do slobodnog kreiranja cene od strane privatnih ustanova (na

7 „Privatna predškolska ustanova ne može utvrditi veću cenu troškova boravka dece od cene koja je utvrđena za Predškolsku ustanovu »Olga Jovičić-Rita« Kraljevo.” Odluka o pravu na naknadu dela troškova boravka dece u predškolskoj ustanovi čiji je osnivač drugo pravno ili fizičko lice na teritoriji grada Kraljeva, 2021.

primer, grad Beograd). S tim u vezi „program vaučera ne predstavlja sistemsko rešenje jer je zasnovan na dobrovoljnom pristupu Jedinice lokalne samouprave (JLS) i zavisi od raspoloživih sredstava“ (Baucal, et. al, 2021: 225). Disproporcija u iznosu subvencija dalje vodi ka problematizovanju pitanja priuštivosti jer porodice često nisu u mogućnosti da finansijski obezbede „ostatak“ sredstava koje iznosi subvencija ne pokrivaju. Ovim se u pitanje dovodi sama mera subvencionisanja i kome to predstavlja suštinsku podršku?

Problematizovanje pitanje povećanja kapaciteta predškolskih ustanova i obuhvata dece, kao ključnog u merama javno-privatnog subvencionisanja, povezano je i sa geografskim disparitetima, kako između razvijenih i manje razvijenih gradova i opština, tako i u samim razvijenim gradovima i opštinama. S tim u vezi, broj privatnih ustanova u gradovima i većim opštinama dominira u odnosu na manje razvijene opštine, čime dostupnost, kao jedna od dimenzija kvaliteta sistema predškolskog vaspitanja i obrazovanja, postaje pitanje geografske pristupačnosti. Na primer: prema podacima o broju ustanova prema školskim upravama dostupnim na Portalu otvorenih podataka Ministarstva prosvete u Beogradu je verifikovano 259 privatnih ustanova, Novom Sadu 43, Užicu, Novom Pazaru i Jagodini po jedna, dok Zaječar i Kruševac nemaju verifikovane privatne ustanove⁸.

Na ovaj način porodice sa niskim primanjima i porodice iz manje razvijenih opština često bivaju dvostruko diskriminisane i stavljene u neravnopravan položaj. S druge strane, obuhvat dece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem, iako pokazuje tendenciju rasta, i dalje je ispod ciljeva EU za 2030: cilj EU je 96% obuhvat dece od 3 godine do polaska u školu, dok u Srbiji, za isti uzrast, iznosi 74,9%⁹ u 2023. godini. Strateški cilj povećanja obuhvata dece i dalje odlikuje „negativan trend i nizak nivo uključenosti dece iz osetljivih društvenih grupa“ (Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju..., 2022:10), dok promena sistema finansiranja, u okviru strateškog cilja povećanja javnog finansiranja obrazovanja, nije sprovedena i „nisu preduzeti značajni koraci u cilju promene sistema finansiranja obrazovanja“ (Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju..., 2022:118). Shodno ovome obrazovanje se više sagledava kao „mesto efikasnog ulaganja ” (Stuart, 2011, prema: Roberts-Holmes and Moss, 2021:95) nego kao prostor za demokratsku i inkluzivnu praksu (Osnove programa „Godine uzleta“, 2018:15).

Sagledavanje predškolskog vaspitanja i obrazovanja zasnovano na vrednostima stabilnosti i spremnosti utemeljenih u jakom diskursu smanjenja siromaštva, produktivnosti i ljudskog kapitala je direktno suprotno teorijsko-vrednosnim postulatima Osnova programa „Godine uzleta“ u kojima se funkcija sagledava kroz „obezbeđivanje samoaktualizacije pojedinaca i ostvarivanje kontinuiteta ljudske kulture i društvenog progressa“ (Osnove programa „Godine uzleta“, 2018:16).

8 Izvor: Portal otvorenih podataka Ministarstva prosvete Republike Srbije, <https://opendata.mpn.gov.rs/otvoreni-podaci/predskolsko-obrazovanje.html>

9 Izvor: Republički zavod za statistiku <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/statisticalrelease/?p=13967&a=11&s=1101?s=1101>

Važno je naglasiti, da se ovim ne propagira jedna utopistička slika, jer svi smo svesni globalnih neoliberalnih mehanizama funkcionisanja, ali, kako Rizvi (UNESCO, 2016b) navodi, privatizacija, kao i javno-privatno partnerstvo, mora biti „demokratski kontrolisana“ kako proces privatizacije ne bi favorizovao već privilegovane grupacije. Svođenje predškolskog vaspitanja i obrazovanja na robu, kao implicitne i eksplicitne manifestacije neoliberalnog načina razmišljanja u strateškim merama donosioca obrazovne politike i „ukalupljivanjem predškolskog vaspitanja i obrazovanja po modelu sistema koji su deterministički ili svrhoviti“ (Pavlović Breneselović i Krnjaja, 2012) prevazilaze jednostavnu dihotomiju javnog naspram privatnog. Takođe, ukazuje i na jaku prisutnost obrazovne neoliberalizacije kroz „otvaranje obrazovanja za tržište i privatni kapital, primenu ekonomske racionalnosti u obrazovanju, posmatranje dece/učenika kao ljudskog kapitala i ulazak kapitala u obrazovanje“ (Apple, 2014, prema Janković, 2023:387).

Slabost i fragmentacija sistema u promovisanju predškolskog vaspitanja i obrazovanja kao osnovnog ljudskog prava, javnog dobra i odgovornosti za implikaciju može imati „dalju komercijalizaciju ‘res publica’ i osnovnih ljudskih prava“ (Education International, 2009, prema Rubiano and Urban, 2014:13).

5. Umesto zaključka: „Radikalni zaokret“ ili opstanak na „oštricama“

Kritičkim promišljanjem, kroz proces identifikacije, preispitivanja, pa čak, i osporavanja diskurzivnih režima dekonstruišu se dominantne paradigme i demonstrira da postoje i različiti načini razmišljanja o tome kako se određuje svrha i funkcija predškolskog vaspitanja i obrazovanja. Kritička analiza dokumenata međunarodnih organizacija prikazala je da, na globalnom planu, egzistiraju paralelno dva sagledavanja svrhe i funkcije predškolskog vaspitanja i obrazovanja: društvena investicija i javno dobro, utemeljena u paradigmi neoliberalizma odnosno post-fundacionalizma.

Polazeći od konceptijskih polazišta Osnova programa „Godine uzleta“, kao zvaničnog opredeljenja u polazištu promene obrazovne politike u Srbiji, uočava se da je pristup u sagledavanju svrhe i funkcije predškolskog vaspitanja i obrazovanju, u odnosu na inkluzivnost i dostupnost kroz javno-privatno partnerstvo, oblikovan diskurzivnim režimima prisutnim u dokumentima međunarodnih organizacija OECD, UNICEF, Svetska banka i u „makazama paradigmi“. Ta paradigmatična nekoherentnost se ogleda u važećim dokumentima, čime se sužava prostor za dalje manevrisanje te alarmira sistem da zauzme jasnu vrednosnu poziciju u pravcu toga kakvo predškolsko vaspitanje i obrazovanje želi.

Dominantna ekonomsko-menadžerska terminologija utemeljena u paradigmi neoliberalizma prepoznata u dokumentima međunarodnih organizacija OECD, UNICEF, Svetska banka je inkorporirana u dokumenta obrazovne politike u Srbiji koja se odnose na pitanje inkluzivnosti i dostupnosti. To je u kontradiktornosti sa terminologijom i vrednosnim polazištima datim u konceptijskim polazištima Osnova programa „Godine uzleta“, kao zvaničnog

opredeljenja obrazovne politike u Srbiji u kom pravcu se teži građenju kvalitetnog inkluzivnog predškolskog vaspitanja i obrazovanja. Nekritičko inkorporiranje dominantnih diskurzivnih režima isplativosti, visokog povraćaja, ljudskog kapitala dokumenata međunarodnih organizacija OECD, UNICEF, Svetska banka u dokumenta obrazovne politike u Srbiji implicira neusklađenost sistema predškolskog vaspitanja i obrazovanja oko temeljnih vrednosti ka kojima se teži, iako se (izgleda samo deklarativno) oko toga cela stručna javnost složila.

Uvođenje nacionalnih osnova programa kao načina uspostavljanja zajedničkog teorijsko-vrednosnog okvira treba da doprinese da donosioci obrazovne politike, predškolske ustanove, praktičari, istraživači, lokalne uprave, organizacije civilnog društva dele zajedničke ciljeve i shvatanja o predškolskom vaspitanju i obrazovanju. Deo stručne javnosti (akademska zajednica) je nedvojbeno kroz sva svoja nastupanja i zalaganja na „sistemskom zaokretu“ ukazivao na potencijalne probleme koji mogu nastati ukoliko se kao društvo ne opredelimo šta je to čemu težimo u predškolskom vaspitanju i obrazovanju, te da se ne sme ostati samo na deklarativnom nivou, već da sve mere koje se preduzimaju moraju biti humanističko vrednosno utemeljene. Prikazana analiza ukazuje na nekoherentnost dokumenata obrazovne politike u Srbiji, u odnosu na pitanja inkluzivnosti i dostupnosti, sa dogovorenim polazištem promena koje je utemeljeno u koncepcijskim polazištima Osnova programa „Godine uzleta“. Svrha i funkcija predškolskog vaspitanja i obrazovanja u dokumentima obrazovne politike, u odnosu na inkluzivnost i dostupnost kroz javno-privatno partnerstvo, svela se na društvenu investiciju za efikasno rešavanje i brzo prilagođavanje društvenim izazovima, a ne na javno dobro, kako je definisano Osnovama programa „Godine uzleta“. Paralelno delovanje kao i vrednosna nekoherentnost u odnosu na dogovoreno polazište promene, vodi tendenciji „usitnjavanja slike“ do neprepoznatljivosti polazne tačke oko koje je postignut konsenzus u javnom diskursu obrazovne politike u Srbiji. Na ovaj način se čini i nanosi nesaglediva šteta celokupnom sistemu predškolskog vaspitanja i obrazovanja, a prvenstveno praksi i praktičarima.

Prihvatanjem odgovornosti svake od instanci u sistemu za nekritičko preuzimanje i pokušaje povezivanja različitih vrednosnih polazišta dominantnih diskurzivnih režima i više ili manje svesno „guranje pod oštricu“ sagledavanja svrhe i funkcije predškolskog vaspitanja i obrazovanja, kao i radikalnim zaokretom pristupu obrazovanja možemo pobeći sa oštrice. U suprotnom, a ono što sada jeste realnost, ostaćemo zarobljeni u „makazama paradigmi“.

Potrebno je celo selo da bi se podiglo dete, a mi ostajemo upitani nad činjenicom da nama „selo“ izgleda nedostaje?

Literatura

- Atkinson, R. (2000). Narratives of Policy: The Construction of Urban Problems and Urban Policy in the Official Discourse of British Government 1968–1998. *Critical Social Policy* 20(2): 211–232. doi:10.1177/026101830002000202
- Baucal, A., David, J., Lebedinski, L., & Vujić, S. (2021). *Study on the feasibility of using public-private partnerships to expand access to preschool in Serbia: final report*. UNICEF

- Clarke, A. E. (2003). Situational analysis: Grounded theory mapping after the postmodern turn. *Symbolic Interaction*, 26(4): 553–576.
- Council of the European Union (2019) Council Recommendation of 22 May 2019 on High-Quality Early Childhood Education and Care Systems. (2019/C 189/02). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019H0605%2801%29>
- De Fina, A. (2023). Narratives and storytelling processes in the analysis of political discourse. U: Cap, P. (ed.). *Handbook of Political Discourse*. Edward Elgar Publishing (204–218).
- Devercelli, A. E. & Beaton-Day, F. (2020) *Better Jobs and Brighter Futures: Investing in Childcare to Build Human Capital*. Washington, DC: World Bank.
- Fischer, F. (2003). *Reframing Public Policy: Discursive Politics and Deliberative Practices*. Kindle Edition.
- Fuko, M. (2007). *Poredak diskursa*. Beograd: Karpos.
- G20. (2018). *G20 Initiative for Early Childhood Development. Building Human Capital to Break the Cycle of Poverty and Inequality*. https://www.ecdan.org/assets/g20_initiative_for_early_childhood_development.pdf.
- James, A., Jenks, C. & Prout, A. (1998). *Theorizing Childhood*. Oxford: Polity Press.
- Janković, M. (2023). Neoliberalizacija osnovnog i srednjeg obrazovanja u Srbiji u periodu od 2012. do 2022. godine. *Sociologija* 65(3): 379–399. <https://doi.org/10.2298/SOC2303379>
- Krnjaja, Ž. i Pavlović Breneselović, D. (2013). *Gde stanuje kvalitet. Knjiga 1, Politika građenja kvaliteta u predškolskom vaspitanju*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Krnjaja, Ž. (2019). Učešće pedagoga u promenama koje donosi obrazovna politika. U: Pavlović Breneselović, D., Spasenović, V. i Alibabić, Š.(ur.). *Obrazovna politika i praksa – u skladu ili u raskoraku?* Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu (127–132).
- Marojević, J. (2014). Obrazovanje i politika u diskursu – ogled kritičke pedagogije, *Pedagogija* 69(2): 203–211.
- Miller, H. T. (2020). Policy narratives: the perlocutionary agents of political discourse. *Critical Policy Studies* 14(4): 488–501. <https://doi.org/10.1080/19460171.2020.1816483>
- Miškeljin, L. (2010). Narativi studenata kao osnov za razumevanje konceptata učenje i podučavanja. *Pedagogija* 65(4): 624–635.
- Miškeljin, L. (2016). Inclusiveness of preschool education within the documents of education policies of the Republic of Serbia. U: Gutvajn, N. & Vujačić, M. (eds.). *Challenges and perspectives of inclusive education*. Belgrade: Institute for Educational Research: Faculty of Teacher Education; Volgograd: Volgograd State Socio-Pedagogical University (31–47).
- Miškeljin, L. (2021). Pristupi obrazovne politike predškolskom vaspitanju i obrazovanju u doba krize. U: Spasenović, V. (ur.) *Obrazovanje u vreme kovid krize – Gde smo i kuda dalje*. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu (101–118).

- Miškeljin, L. (2022). *Detinjstv(a) – konceptualizacije i kontekstualizacije – implikacije za praksu predškolskog vaspitanja i obrazovanja*. Univerzitet u Beogradu Filozofski fakultet, Institut za pedagogiju i andragogiju
- Miškeljin, L. i Purešević, D. (2023). Dva narativa dokumenata međunarodnih organizacija koja oblikuju predškolsko vaspitanje i obrazovanje. U Šaljić, Z., Dubljanin, S. i Pejatović, A. (ur.) *U potrazi za kvalitetnim obrazovanjem i vaspitanjem: izazovi i moguća rešenja*. Filozofski fakultet Univerziteta, Institut za pedagogiju i andragogiju; Pedagoško društvo Srbije (91–99).
- Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju u Republici Srbiji za period od 2019. do 2021. godine* (2022). Ministarstvo prosvete Republike Srbije
- Odluka o pravu na naknadu troškova boravka dece u predškolskoj ustanovi čiji je osnivač drugo pravno ili fizičko lice na teritoriji grada Beograda* (2023) Službeni list grada Beograda. 41/2023
- Odluka o pravu na naknadu dela troškova boravka dece u predškolskoj ustanovi čiji je osnivač drugo pravno ili fizičko lice na teritoriji grada Kraljeva* (2021). Službeni list grada Kraljeva. 29/2021 i 43/2021
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD] (2020a) *Early Childhood Education: Equity, Quality and Transitions– Report for the G20 Education Working Group* <https://web-archiv.oecd.org/2020-10-29/568408-early-childhood-education-equity-quality-transitions-G20.pdf>
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD] (2020b), *Early Learning and Child Well-being: A Study of Five-year-Olds in England, Estonia, and the United States*. <https://doi.org/10.1787/3990407f-en>.
- Osnove programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja „Godine uzleta“* (2018) Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik. 16/2018.
- Pavlović Breneselović, D. i Krnjaja, Ž. (2012). Perspektiva vaspitača o profesionalnom usavršavanju sa stanovišta sistemske koncepcije profesionalnog razvoja. *Andragoške studije* 1:145–161.
- Pavlović Breneselović, D. & Krnjaja, Ž. (2014). Osnove programa kao dimenzija kvaliteta predškolskog vaspitanja i obrazovanja. *Pedagogija*, 69(2): 212–225.
- Pavlović Breneselović, D. (2019). Saradnja nosilaca obrazovne politike, istraživača i praktičara u procesu reforme: jedan uspešan primer sa neizvesnim krajem. U: Pavlović Breneselović, D., Spasenović, V. i Alibabić, Š.(ur.). *Obrazovna politika i praksa – u skladu ili u raskoraku?* Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. (str. 175–181).
- Popović, K. i Maksimović, M. (2012). Kvalitet obrazovanja odraslih kao diskurzivna praksa – analiza pristupa međunarodnih organizacija. U: Alibabić, Š., Medić, S. i Biljana Bodroški-Spariosu. B. (ur.). *Kvalitet u obrazovanju – izazovi i perspektive*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju. (241–258).
- Popović, K. (2019). Obrazovna politika – u makazama paradigmi. U: Pavlović Breneselović, D., Spasenović, V. i Alibabić, Š. (ur.). *Obrazovna politika i praksa – u skladu ili u raskoraku?* Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. (str. 2–14).

- Pravilnik o bližim uslovima za ostvarivanje različitih oblika i programa vaspitno-obrazovnog rada i drugih oblika rada i usluga koje ostvaruje predškolska ustanova* (2021) Službeni glasnik RS. 80/20121
- Pravilnik o Nacionalnom okviru obrazovanja* (2017) Službeni glasnik RS. 98/2017.
- Purešević, D. (2020). Uspon i(li) pad bebi PISA testiranja. *Nastava i vaspitanje* 69(2): 117–132. doi:10.5937/nasvas2002117P
- Rizvi, F. (2016b). *Privatization in Education: Trends and Consequences. Education Research and Foresight Series*, No. 18. Paris, UNESCO. <https://en.unesco.org/node/262287>
- Roberts-Holmes, G. & Moss, P. (2021). *Neoliberalism and Early Childhood Education (1st ed.)*. Taylor and Francis.
- Rose, N. (1999). *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rubiano, C., & Urban, M. (2014). *Privatisation in Early Childhood Education (PECE): An Explorative Study on Impacts and Implications*. Education International.
- Shanahan, E. A., Jones, M. D., & McBeth, M. K. (2011). Policy narratives and policy processes. *Policy studies journal*, 39(3): 535–561.
- Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030* (2021) Službeni glasnik RS, broj 63/2021.
- United Nations Children's Fund [UNICEF] (2019). *A World Ready to Learn: Prioritizing Quality Early Childhood Education*. <https://www.unicef.org/reports/a-world-ready-to-learn-2019>.
- United Nations Children's Fund [UNICEF] (2021). *Kvalitetno i inkluzivno predškolsko vaspitanje i obrazovanje*. <https://www.unicef.org/serbia/kvalitetno-i-inkluzivno-pred%C5%A1kolsko-vaspitanje-i-obrazovanje>
- United Nations educational, scientific and cultural organization [UNESCO] & Ministry of Education and Science Spain. (1994). *The Salamanca Statement and Framework for Action on Special needs Education*. <https://www.european-agency.org/sites/default/files/salamanca-statement-and-framework.pdf>
- United Nations educational, scientific and cultural organization [UNESCO] (2015). *Education 2030. Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of SDG 4*. https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/education-2030-incheon-framework-for-action-implementation-of-sdg4-2016-en_2.pdf
- United Nations educational, scientific and cultural organisation [UNESCO]. (2022). *Global partnership strategy for early childhood 2021–2030*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380077>
- Urban, M., Vandembroeck, M., Van Laere, K., Lazzari, A., & Peeters, J. (2012) Towards competent systems in early childhood education and care: Implications for policy and practice. *European Journal of Education*, 47(4): 508–526. DOI: 10.1111/ejed.12010
- Urban, M., Cardini, A., & Floréz-Romero, R. (2018). It takes more than a village: Effective early childhood development, education and care services require competent systems. *Global Solutions Journal*, 1(2): 116–124.

- Urban, M. & Guevara, J. (2019) Early childhood in the global village: Competent systems for sustainable development. U: Mooney, B. (ed.). *Ireland's Yearbook of Education 2019–2020*. Dublin: Education Matters (113–118).
- Urban, M., Cardini, A., Costin, C., Guevara, J., Okengo, L., Priyono, D., & Flórez Romero R. (2020). Post-Covid-19 to 2030: Early childhood programs as pathway to sustainability in times of global uncertainty. G20 Support for SDGs and Development Cooperation. Policy briefs. https://www.g20-insights.org/policy_briefs/post-covid-19-to-2030-early-childhoodprograms-as-pathway-to-sustainability-in-times-of-global-uncertainty/
- Urban, M. et al. (2021). How Do We Know Goals Are Achieved? Integrated and Multisectoral Early Childhood Monitoring and Evaluation Systems as Key to Developing Effective and Resilient Social Welfare Systems. <https://www.t20italy.org/2021/09/20/how-do-we-know-goals-are-achieved/>.
- Urban, M., Reikerås, E., Eidsvåg, G. M., Guevara, J., Saebø, J., & Semmoloni, C. (2023). Nordic approaches to evaluation and assessment in early childhood education and care. *Global Studies of Childhood*.13(3): 200–216.
- Vandenbroeck, M., & Bernard van Leer Foundation. (2006). *Globalisation and privatisation: the impact on childcare policy and practice*. Bernard van Leer Foundation.
- Vandenbroeck, M., Lehrer, J., & Mitchell, L. (2022). *The Decommodification of Early Childhood Education and Care: Resisting Neoliberalism*. Taylor & Francis.
- Verger, A. and Moschetti, M. (2016b). Public-Private Partnerships as an Education Policy Approach: Multiple Meanings, Risks and Challenges. *Education Research and Foresight Series*, No. 19. Paris, UNESCO. <https://en.unesco.org/node/268820>
- Woodhead, M. (2006). *Changing perspectives on early childhood: theory, research and policy*. Paris: UNESCO.
- World Bank (2002). *Constructing knowledge societies: new challenges for tertiary education*. <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/fb5cf311-a2ba-594d-91ba-9af772bea419>
- Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju* (2021) Službeni glasnik RS, broj 123/2021 – dr. zakon i 129/2021